

DİVAN ŞİİRİNİN ANLAŞILMAMASINDA SÖZLÜKLERİN ROLÜ NEDİR?

*Dursun Ali TÖKEL**

ÖZET

Sözlükler, kendileri aracılığıyla metinleri anladığımız kelime, deyim, tabir, kavram, terim vb. sözcüklerin anlamlarını gösteren eserlerdir. Bilhassa sanat değeri taşıyan, estetik unsurları içeren edebî eserlere çeşitli sözlükler olmadan nüfuz edilemez. Bu yüzden edebî metinleri yorumlamak için, sözcük, terim, deyim, kavram, gösterilen vb. anlamları içeren sözlükler yazılmalıdır.

Kanaatimizce Divan edebiyatı, bütün bu sözlüklerden mahrum kalmış, bunun sonucu olarak bu edebiyat hakkıyla kavranamamıştır. Bu yazıda, divan edebiyatını anlamak ve anlamlandırmak için ne tür sözlüklerin yazılması gereği tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sözlük, divan şiiri, kelime.

WHAT IS THE ROLE OF DICTIONARIES FOR MISUNDERSTANDING DIVAN POETRY?

ABSTRACT

Dictionaries are the works having the meaning of words, phrase, concept etc. It is not possible to understand the literary works without using the dictionaries. That is why in order to penetrate to the literary works, it is necessary to be written such a dictionaries comprising phrase, signs, concept, word etc.

To us, Divan poetry does not have such dictionaries, depending on this it has difficulty to be

*Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Eski Türk Edebiyatı, dtokel@hotmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

understood. In this article we will be discussing the matter of writing dictionaries helping for better understanding of Divan poetry.

Key Words: Dictionary, divan poem, words.

Dünyadaki binlerce eseri, araştırmayı bir yana bırakalım, sadece Türkçe’de yüzlerce sayfayı bulan Shakespeare sözlükleri var da; bu dilin, bu toprakların, bu kültürün şâiri Fuzulî veya Bâkî’nin veya sair divan şairlerinin eserleri için yazılmış neden özel sözlükler yok?

Sözlük veya kamus, *alet ilimlerinden* sayılır. Alet ilmi bilgiye ulaşmada araç olan ilimlerdenidir. Sözlükler, kendileri aracılığıyla metinleri anladığımız kelime, deyim, tabir, kavram, terim vb. sözcüklerin anlamlarını içeren eserlerdir. Bilhassa sanat değeri taşıyan estetik unsurları içeren edebî eserler sözlük aracılığı olmaksızın hakkında anlaşılabilirler. Ama hangi sözlük?

Bildiğimiz klasik sözlükler kelimelerin güncel veya gündelik hayattaki forumlarını barındırır. Yani kelimenin gerçek, yalın anlamıdır sözlükte öncelikli olan. Ama hiç bir edebi metin aleyhinde bir sözlükteki kelimelerle anlaşılabilir. Yani edebi eserlerin kendilerine has sözlükleri olmalıdır. Bu sözlükler, kelimelerin bildiğimiz yalın anlamlarını değil, modern bir terimle söylemek gerekirse *gösterenler* anlamını barındırmalıdır. Bilhassa şiir formunda dil, bütüne ait olan bir yapı olmaktan çıkar ve sadece şâire has bir forma girer. (Saussure’ün *dil* ve *söz* ayırımından bahsediyoruz. Şâir, *söz* faslındadır). Hepimizin çok iyi bildiği kelimeler şâirin elinde tanımadığımız kılıklara bürünür. Dışını tanırız ama, içi bize fevkalade yabancısıdır. Bu yüzden gerçek anlamda bir şiiri okuduğumuzda ilk tepkimiz *anlamamak*, *tam olarak anlamamak* olur. Mesela, Cahit Sıtkı’nın Yaş Otuz Beş şiirinde geçen *Bir namazlık saltanatın olacak//Taht misali o musalla taşında* mısralarında yer alan *namazlık* kelimesi Türkçe’de, *üzerinde namaz kılınan bez*, *seccade* anlamında kullanılır. Ama işte bir şâir çıkar çok iyi bilinen bir kelimeyi hiç bilinmeyen bir anlamda kullanır. Burada *namazlık* (*bir namaz kılınacak kadar kısa*) *vakit*, *zaman* anlamında kullanılmıştır. Bizler Türkçe sözlüğe baktığımızda *namazlığın zaman* anlamını göremeyiz. Bu demektir ki, şiir için ayrı sözlükler gerekmektedir. Biz bunlara *gösterilenler sözlüğü* diyelim. Mesela, Cahit Sıtkı’nın sözlüğü yazılıysaydı, *namazlık* kelimesi karşısında; “çok kısa bir an” yazacaktı.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Niye kısa an, bu kısalığın namazla ne alakası var? O kadar namaz varken bahsedilen hangi namazdır ve niye o namazdır, o namazın saltanatla, musalla taşıyla (ayrıca taşın musalla ile) ne alakası vardır. O namaz ne kadar kısa bir namazdır, nasıl kılınır, ne zaman kılınır, o namaz esnasındaki saltanat duruşu nereden kaynaklanır, Cahit Sıtkı'nın bu mısralarında ve dolayısıyla namaz vurgusunda Bâkî'nin hangi ünlü beytinin bir anıştırması vardır? Eğer bütün bu soruların cevaplarını yazsaydık Cahit Sıtkı sözlüğünün *namazlık* maddesinin karşısında yazacaktık. Eğer biz bu sözlüğü yazsaydık, muhtemelen sözlüğün çapı Cahit Sıtkı'nın eserlerinin kat kat üzerinde olacaktı. Ben tam da bu yazıyı yazmaya çalışırken ve Cahit Sıtkı'dan örnek vermeyi seçmişken, karşıma uzun süredir görmediğim bir kitap çıktı ve bu kitaptada de Cahit Sıtkı'nın şiirde kelime üzerine, tam da bizim mazmunumuza uygun harika tespitleri! Şöyle diyor şâir Cahit Sıtkı: “Şiir kelimelerle güzel şekiller kurmak sanattır, başka bir şey değildir. Ama **kelime** nedir? Annedir, dosttur, kadehtir, hasrettir, hayâldir, yani bir mânâsı, tedaisi, bir gölgesi, hatta bir rengi ve adı olan nesnedir. Kelime insanoğlundan haber verir..”ⁱ Kelimelerin bu anlamlarını, işlevlerini sözlüklerde bulabilir misiniz? Tabii ki hayır. Heidegger, gündelik dille, şiir dilini şöyle ayırıyor: “Heidegger'in kavradığı ve okuduğu biçimiyle şiir, Sokrates öncesi filozoflarda olduğu gibi, Hölderlin, Georg Trakl veya Rene Char'da da «hakikatin 'hizmetinde olma»nın tam merkezindedir; şiir, ilk ve asıl dildir, öyle ki, günlük dil yalnızca kullanışlılık yönünde bir değişim ve soysuzlaşmadan ibaret kalmaktadır.”ⁱⁱ

Demek ki, gündelik dilden hayli farklı olan bu *asil dili* kullanan şâirler için özel sözlükler olmalıdır ve bu sözlükler o şiirin dünyasına çok iyi nüfuz eden kişilerce yazılmalıdır.

Eğer şâirlerin sözlüğü olmasa ne olur? Bu soruya Shakespeare için yapılmış çalışmalar ve onun şiirini anlamak için ortaya konan eserlerden bir kaçını hatırlatarak cevap vermek istiyorum.

Önce bir şâir olarak belki de dünyada en çok tanınan insandan bahsediyoruz. Doğan Hızlan, Shakespeare'nin okunurluk/tanınırlık düzeyi için şunları söylüyor, “Geçmişten bugüne kitap satış listeleri incelendiğinde Kutsal Kitap'tan sonra kitapları en çok satan yazarın William Shakespeare olduğunu bilir misiniz?”ⁱⁱⁱ Böylesi bir insanı anlamak için neler gerekiyor? Mesela şu soruyu soralım. Bugün herhangi bir İngiliz acaba Shakespeare'i okusa anlayabilir mi? Bu soruya bu işin hakiki uzmanlarından biri olan Mina Urgan'ın şu sözlerinde cevap buluyoruz: “Shakespeare oyunlarını nerdeyse dört yüz yıl önce yazdığı ve bu süre içinde İngiliz dilinde bir

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

çok değişiklik olduğu için; bugün edebiyat eğitimi görmüş bir İngiliz *bile* bu bilimsel baskılara ve C.T. Onions'un Shakespeare Glossary gibi özel sözlüklere başvurmadan Shakespeare metnini doğru dürüst anlayamazlar.^{iv} Demek ki, bırakın herhangi bir İngiliz'i, bu dilin edebiyat eğitimi görmüş insanları bile Shakespeare'i belli kaynaklara başvurmadan anlayamazmış. Nedir o kaynaklar? Bir defa Shakespeare'in eserlerinin *bilimsel baskıları* olacak (bir eser için bilimsel baskı ne demektir?). İkincisi C.T. Onions gibi yazarlar tarafından hususi olarak hazırlanmış Shakespeare Glossary gibi *özel* sözlükler olacak. Dikkat buyurun! Bir dilin sözlüğünden bahsetmiyoruz. Sadece özel olarak bir şahıs için yapılmış sözlüklerden bahsediyoruz. Shakespeare için özel sözlükler yapılmış, hatta Shakespeare sözlükleri yanında, Shakespeare belli eserlerinin bile ayrı sözlükleri hazırlanmış. Bir iki örnek verelim. C.T. Onions'un sözlüğü dünyada en meşhur Shakespeare sözlüklerinden, bu eserin 15 Mayıs 1986 Oxford üniversitesi baskısı 360 sayfa.^v Hadi bu eser bir İngiliz tarafından yazılmış diyelim. Türkiye'de de sadece Shakespeare'in eserleri için yazılmış özel sözlükler olduğunu biliyor muydunuz?

Türkçe'de en meşhur Shakespeare sözlüğünü Özdemir Nutku yazmış. Tam 786 sayfa. Bir şâiri anlamak için neden sadece ona hasredilmiş bir sözlüğe ihtiyaç duyulacağını Özdemir Nutku çok güzel izah etmiş. "Dil sürekli değişen bir yaratı olduğuna göre, eski ve orta İngilizce ile yazan Shakespeare'in yapıtlarını çevirmek için bir sözlük gereklidir. Bugün bazı çevirilerde yapılan yanlışlar, İngilizce'yi mükemmel derecede bilenlerin bile, bugünkü İngilizce'yi kullanarak çevirmelerinden ileri gelmiştir. Shakespeare'in şiirlerini, sonelerini çevirmek ile oyunlarını çevirmek de birbirinden farklıdır. Shakespeare'in titizlikle üstünde durduğu tavrı-dil konusu, bizde zaman zaman göz ardı edilmiştir. Örneğin, Türkçe çevirisinde Macbeth ile Kapıcı aynı şekilde konuşurlar; bu da aradaki sınıf farkını ve tavrı yok eder. Özgün metinde Kapıcı'nın konuşması kuzey şivesi ile verilmiştir. Aynı şekilde, Hamlet ile Mezarlıklar sahnesinde Mezarlıklar, Hamlet'in düzgün İngilizcesiyle çelişir nitelikte argo konuşurlar. Shakespeare çevirirken bu da yeterli değildir. Oyuncu için önemli olan vurgu sözcüğünü Shakespeare saptamıştır, çünkü kendisi de bir oyuncuydu. Örneğin, İngilizce'de tümcenin başına gelen bir sözcük, çeviride genellikle doğrudan sona gelir. Bu yüzden Shakespeare'in vurgu sözcüğünü saptayıp ona göre çevirmek gerekir. Ayrıca onun düzyazı bölümleri ile konuşma bölümlerini olduğu gibi çevirmek gerekir. Eski çevirilerde buna dikkat edilmemiş, diyaloglar genellikle düzyazı olarak çevrilmiştir. Oysa oyunlarının konuşma bölümleri hem oyun, hem tavrı, hem de şiir açısından çok güzeldir. Oyun çevirisi için tiyatrocu olmak gerektiği gibi, biraz da şair olmak başarıyı arttırır."^{vi}

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Bu uzun alıntıdan ne anlıyoruz? Öncelikle şunu: Bir şâiri anlamak için muhakkak onun bir sözlüğünün yapılması gerekir. İyi bir çeviri için bu esastır. Çeviri yanlışlarının en önemlisi, eski metinleri çevirirken bugünkü sözlüklere başvurmaktan kaynaklanıyor: “Çevirilerde yapılan yanlışlar, İngilizce’yi mükemmel derecede bilenlerin bile, bugünkü İngilizce’yi kullanarak çevirmelerinden ileri gelmiştir.” Yani bir şâiri anlamak öncelikle kendi zamanının sözlüklerine başvurmakla oluyor. Bu tür sözlüklerin yazılmasının nasıl bir uğraş gerektirdiğini Doğan Hızlan, Özdemir Nutku örneğinde şöyle dile getiriyor: “Bazı çalışmalar vardır ki, eski deyişle pösteği saymak gibidir. Özdemir Nutku'nun yaptığı da bu.”^{vii} Özdemir Nutku, Shakespeare sözlüğünde 20.000'e yakın sözcük taramış. Özdemir Nutku'nun demek istediği işte bu: Eğer siz bu yirmi bin kelimenin sözlüğünü yapmazsanız Shakespeare anlayamayacaksınız demektir. Öyle ya bu sözlükler, Shakespeare daha iyi anlamak için yapılmış. Sadece Özdemir Nutku'nun değil Türkçe'de başka Shakespeare sözlükleri de var. Bunlardan birisi de Aziz Çalışlar'a ait. **Shakespeare Sözlüğü** adını taşıyan bu sözlük de 216 sayfa. En basitinden, diğerlerini hesaba katmayalım ama, Türkçe'de Shakespeare'nin eserlerinin kelime yapısına, kökenlerine, anlamlarına, göndermelerine dair bin sayfayı müteceviz sözlükler var. Şöyle bir soru sormak lazım. Neden bir yazar kendi milletine ait olmayan bir sanatçıya dair bin bir meşakkati göze alır da bir sözlük yazma gereği duyar? Bu soruya basitçe bir cevap verebiliriz: Demek ki gerek vardı da böyle eserler hazırlandı. O zaman şöyle bir soru daha sormak icap ediyor: Yabancı bir yazarın eserlerini anlamak için çok ayrıntılı sözlüklere ihtiyaç var da, bizim kendi sanatkarlarımızın eserlerini anlamak/anlatmak için neden sözlüklerimiz yok? Mesela Shakespeare'in çağdaşı olan Fuzûlî ve Bâkî için de bizim böyle sözlükler hazırlamamız gerekmiyor muydu? Gerekmiyor deniyorsa o zaman şu sonuç ortaya çıkar: Shakespeare dünya çapında eşsiz bir dehadır ve bırakın herhangi bir okuru, onun milleti olan İngilizler bile onu anlamak için ayrıntılı sözlüklere ihtiyaç duyar. Ama Fuzûlî ve Bâkî sıradan birer şairdir ve eserleri kolayca anlaşıldığı için onlara ayrılmış özel sözlüklere ihtiyaç yoktur! Bu işten zerre kadar anlayan bir insan böylesi saçma bir sonuca asla varamaz. Böylesi sonuca varan bir insan da sadece saçmaladığı için kâle alınmaz.

Sözlükler Bağlamında Divan Şiirine Bakmak

Yukarıdaki verilerden yola çıkarak, sözlük sadedinde Divan şiirine baksak acaba neler görürüz? Her hangi bir şey göremeyiz, çünkü görüş alanımız kapkaranlıktır. Bugün elimizde bırakın bir divan şiirine hasredilmiş bir sözlük olmasını, bin yıllık bir edebiyatın

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

kendisine ayrılmış bir sözlüğü yoktur. Olanlar, bir kuş bakışı geçişle görülenden ibarettir. Neden Shakespeare ayrılmış onlarca sözlük vardır da, divan şâirlerinden birine ayrılmış bir sözlük yoktur. Divan şâirlerinin dili de Shakespeare gibi artık *eskimiş bir dilin şâirleridir*. Demek ki bizim de bu şâirleri anlamamız için onların sözlüklerini yapmamız gerekmektedir. Sadece *dictionary*sini (sözlük) değil, *Glossary* (terimsel sözlüğü) hazırlamamız gerekir/ gerekirdi. Mina Urgan sadece sözcük veya sözlük bağlamında değil Shakespeare anlamak için başka kaynakların bilinmesinin gerekliliğine de işaret ediyor: “Birbirine aykırı düşen iki şeyi, yani Yunan mitolojisiyle Kutsal Kitab’ı bilmeden, İngiliz edebiyatını anlamamızın yolu yoktur. İngiliz yazarları, Yunan mitolojisine sürekli değindikleri gibi, Kutsal Kitaba da sürekli değinirler.”^{viii} Mina Urgan, “İngiliz edebiyatını inceleyenlerin tümünü okumasalar bile Eski Ahit’de **Genesis’i**, (Tekvin, yani Yaratılış), **Job’u** (Eyyub), **Psalms’ı** (Dinsel Şarkılar ya da İlahiler), **Ecclesiastesk’i** (Vaaz Veren) ve dünyanın en güzel aşk şiirlerinden biri olan, hem de pek platonik sayılmayacak bir aşkı anlatan **The Song of Solomon’u** (Hazreti Süleyman’ın Şarkısı) okumaları gerekir”^x diyor. Peki biz bunlara karşı neler diyeceğiz? Mesela, divan şiirinin kaynakları sıralanırken daima birinci sırada adından söz edilen Kur’an ve Hadis hakkında divan şiiri bağlamında hangi eserlerden söz edebiliyoruz. Tevrat’ı, İncil’i; Yunan ve Roma mitolojisi bilmeden İngiliz şiiri anlayamayacaksa; Kur’an’ı, İsrailiyyatı, dini bilimleri, Doğu mitolojisini bilmeden de divan şiiri anlaşılır, bu alanlara ilişkin divan şiirini merak eden insanların önünde hazırlanmış hangi eserler vardır? Shakespeare merak edenler için nerdeyse sonsuz eser var. Hatta Shakespeare’in sadece bir eseri için bile kürsüler kurulmuş: “Yurtdışında Shakespeare ve oyunları hakkında kütüphaneler dolusu araştırma yayınlanmış olsa da, sadece Hamlet üzerine çalışma yapan akademik kürsüler var”^x bu insanlar ne yapıyorlar? Mesela şunu yapıyorlar: “Shakespeare’nin metni üzerinde çalışanlar bugün artık kullanılmayan ya da tümüyle anlamı değişen binlerce deyim ve sözcüğü de, hazırladıkları bilimsel baskılarla ekledikleri notlarla açıkladılar.”^{xi} Divan edebiyatı için *bugün artık kullanılmayan ya da tümüyle anlamı değişen binlerce deyim ve sözcüğü* kapsayan bir sözlük veya bilimsel bir neşir yapıldığını duyan var mı?

Bu mukayeseden sonra şunu sorabiliriz. Shakespeare’i anlamak için binlerce eser yazılıyor, onlarca sözlük hazırlanıyor, eserleri için ayrı kürsüler kuruluyor, uzmanlık alanı Shakespeare olan bilim adamları yetiştiriliyor, peki biz ne yapıyoruz? Körlerin fili tarifini divan şiiri metinlerine uyguluyoruz ve on yıllardır bu edebiyatı anlamamak için her tedbiri alıyoruz. Mesela bilimsel hakikat şunu

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

diyor: Bir sanatkarı anlamak için onun özel sözlükleri, bilimsel neşirleri, anlaşılmayan arkaik kelime açıklamaları hazırlanmalıdır. Biz buna karşılık şunu diyoruz: “Bizce gerek yok, İngilizler Shakespeare’i anlamak için özel sözlüklere ihtiyaç duyabilirler; bizim böyle bir ihtiyacımız yoktur. Biz Fuzûlî veya Bâkî fark etmez bakar bakmaz anlarız!” tabii bu sözün bilimsel bir yanı olmadığı için biz o insanları hâlâ anlamıyoruz. Bu edebiyata hâlâ öcü gözüyle bakıyoruz. Onu hâlâ hayattan ve hakikatten kopuk sayıyoruz, onu hâlâ üç dilli, zincirleme tamlamalı sayıyoruz, onu hâlâ fil dişi kulede görüyoruz. Sonuç: anlamıyoruz/anlatamıyoruz/anlaşamıyoruz.

Şu garabete bakın! Divan şiirinde yer alan Arapça ve Farsça kelimeler için onlarca sözlük olmasına rağmen *bugün hâlâ Divan edebiyatı Türkçe kelimeler sözlüğü yoktur*. Ve biz iddia ediyoruz, divan edebiyatının anlaşılmasının önündeki en büyük engel Arapça veya Farsça değil bizzat Türkçe’dir. Çünkü bu edebiyatın ne arkaik, ne de güncel Türkçe kelimelerinin anlam ve yapısına dair bir tek sözlüğü bulunmamaktadır. Mesela Zâtî’yi okuyan bir kimse eğer onun şiirinde Türkçe bir kelime görürse ve bunun anlamını bilmezse bu kelime için nereye bakacak? Elinde bir sözlük var mı yok! Genel Türkçe sözlükler var; Tarama ve derleme sözlükleri var. Ama işte girişte de söylediğimiz gibi Türkçe kelimelerin gösterilenler sözlüğü yok. Bu yüzden öğrenciler ders çalışırken, anlamını bulamadıkları kelime genellikler Arapça, Farsça değil Türkçe kelimeler olur.

Bütün bunlardan dolayı;

1. Divan Şiirinde yer alan ve bugün artık yaygın dilde kullanılmayan arkaik Türkçe kelimeler için acilen sözlükler yazılmalıdır. Sözlükler diyoruz. Zira Divan şiirinde standart bir Türkçe yoktur. Bilhassa *ağızlar* bağlamında çok özel sözlükler hazırlanmalı. Kanaatimce, mesela Zâtî’yi hakkıyla anlayabilmemiz için elimizde bir adet Balıkesir ağızları sözlüğü olmalıydı. Bugün Türki-i Basit şiirlerinin bırakın anlaşılmasını, basit bir şekilde okunamamasında bu sözlüksözlüğün önemli bir payı vardır. Edirneli Nazmi’nin şiirlerine göz gezdirenler ne demek istediklerimizi daha iyi anlarlar. Buna ilaveten bir Rumeli ağızları sözlüğü, doğu ağızları sözlüğü vb. özel alanlara inhisar eden sözlükler hazırlanmalıdır. Üç kıtada yaygın olarak hemen hergün yazılan bir edebiyattan bahsediyoruz. Balkanlarda, Bağdat’da, Anadolu’da, Kafkaslarda, Afrika’da hemen her gün binlerce örneği verilen bu edebi eserleri anlamak için *yaygın olarak* hangi sözlüğe bakıyoruz: Tarama ve Derleme sözlüğüne. Şunu tekrar hatırlatmak istiyorum. Shakespeare devrine ait sözlükler var; Shakespeare’in eserlerine ait sözlükler var; Shakespeare’in tek tek eserlerine ayrılmış (Hamlet sözlüğü gibi)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

sözlükler var.^{xiii} Biz yüzyıllar boyu, çok farklı coğrafyalarda devam eden bütün bir imparatorluk edebiyatını hep aynı sözlüklere bakarak anlamaya çalışıyoruz. İçinde bulunduğumuz zavallılık bu kıyaslamadan da anlaşılabilir.

2. Ahter-i Kebir veya Burhan-ı Katı gibi Divan şiirinde geçen (genelde Osmanlı Türkçesinde yer alan) Arapça ve Farsça kelimelere ait sözlükler olmasının yanında Divan şiirinde özel olarak yer alan Arapça ve Farsça kelimeler sözlükleri hazırlanmalı ve bu sözlüklerde kaba olarak *gösterilenler* de yer almalıdır. İşte bundan yola çıkarak muhakkak *Divan şiiri gösterilenler sözlükleri* hazırlanmalıdır. Bir kişi bu sözlüğü eline aldığı anda; mesela zülf kelimesinin saç anlamına geldiğini, bunun eş anlamlılarının hangileri olduğunu, zülf kelimesinin divan edebiyatında; kafir, bulut, küfr, karga, zulmet, tuzak, yılan, ejderha ve sair *gösterilenleri* gösterdiğini görmeli ve mümkünse bu göstergelere has örnek metinlerle sözlükler yazılmalıdır. Kanaatimce çok özel gibi algılsa bile, mesela bir **zülf sözlüğü; göz sözlüğü; leb (dudak) sözlüğü** vb. hazırlanmalıdır. Bu görüşümüzü bir fantezi gibi görececek olanlara şu hatırlatmayı yapmak istiyorum. Bendeniz doktora tezimde 66 şahsın mitolojik yönünü araştıran bir tez hazırlamıştım da bunu azımsayarak hafife alanlar olmuştu. Ama Amerika’da sadece Yusuf peygamberin karşılaştırmalı mitolojik yanı üzerine bir doktora yapılmış.^{xiiii} Orana bakın! altmışaltı’ya bir!. Kim bilir, belki de bu bir, benim altmış altımdan çok daha mükemmel bir eserdir.

3. Divan edebiyatı, kaynakları açısından belki de dünyanın en zengin şiirlerinden biridir. Divan şâiri, Kutsal Kitaplardan Peygamberler tarihine; Çin, Hint, İran; Ortadoğu gibi doğu mitolojisinden; Yunan, Roma gibi Batı mitolojilerine; at sporlarından satranç, tavla oyunlarına, simya ilminden Astrolojiye; astronomiden tıp bilimlerine kadar nerdeyse sayısız alanı kendisine kaynak olarak seçer. Bu alanlar Divan şiiri göz önüne alındığında yüzyılların birikimi sonucu muazzam örnekleri olan devasa bir metinler arasılığı ve karmaşık göndermelere sahiptir. Kanaatimce, bu yüzden her bir alan ait bir sözlüğümüz olmalıdır. Mesela, kutsal metinler sözlüğü; astronomi-astroloji sözlüğü, Divan şiiri mitoloji sözlüğü, oyunlar sözlüğü..

4. Daha da özel alanlara inmeliyiz ve muhakkak, Ahmet Paşa, Necâtî, Zâtî, Fuzûlî, Bâkî, Nâbî, Nef’î, Nedim, Şeyh Gâlip vb. şâirler ve eserleri için özel sözlükler hazırlamalıyız. Örneklerini yukarıda vermeye çalıştım. “Fuzûlî’nin bir eseri için sözlük hazırlayacağız da ne olacak?” diye soranların James Joyce’nin modern romanın başlangıcı kabul edilen başyapıtı Ulysses’i Türkçeye çeviren

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

ve bu eser için ayrı bir sözlük yazan Nevzat Erkman'ın bu sözlükle ne yapmaya çalıştığını belirterek cevap vermek istiyorum. Ulysses sözlüğü şunun için yazılmış: "Nevzat Erkmen, Ulysses Sözlüğü'yle, Joyce okurlarının yolunu aydınlatıyor. Ulysses Sözlüğü, bir başyapıtla ölümsüzlüğünü garantileyen "Joyce'un Ulusesi"ni daha derinden duymak isteyenlere sesleniyor..."^{xiv} James Joyce'u, Shakespeare'i anlamak için onca sözlük hazırlanıyorsa bu, eşyanın doğası gereğidir. Bu sözlükler o şâirleri daha iyi anlamamıza ve kavramamıza yardımcı olacaktır. Türkçede Shakespeare'i anlamak için bin sayfalık sözlükler var, Ulysses romanı 841 sayfa. Peki Türkçe'de bu eserin Joyce okurlarının yolunu aydınlatması için yazıldığı söylenen Sözlüğü kaç sayfadır? Tam 533 sayfa. 841 sayfa esere, 533 sayfa sözlük!^{xv} Binlerce sayfa eseri olan Fuzûli'yi anlamak için bir tane bile yok! İnsaf bunun neresinde!

5. Yüzyılların kendisine has bir ruhu ve karakteri vardır. Yukarıda değinmiştik. Shakespeare devrine ait (yani on altıncı yüzyıl için hazırlanmış *dönem sözlükleri*) vardı. Bizim de muhakkak dönem sözlüklerimiz olmalı. Fuzûli ve Bakî çağında kelime ve kavramların gösterilenleri aynı olmayacaktır.

6. Kavramların özel alanları vardır. Divan şiirinin en temel baş vuru sahalarından biri olan tasavvuf ve tasavvufun dünyasına hasredilmiş bir sözlüğümüz var mı? Divan şiirinde, hangi kavram, terim, kelime, deyim ve tabirlerin tasavvufi olduğunu ve bunların karşılıklarını gösteren sözlüklerimiz olmalı. Buna benzer şekilde; Fıkıh, Tefsir, Hadis ve sair ilim alanlarını kapsayan sözlüklerimiz olmalı. Mesela *fenâ* dediğimizde ne anlaşılır. Öğrenciye sorsan yokluk der. Halbuki burada kastedilen tam tersine, varlıktır. ...de yok olmak, ama ...de yaşamaya devam etmek. Sözlüklerimiz bunları kapsamalı. Merak eden kişi kesreti ve vahdeti, çokluk ve birlik olarak değil bütün yönleriyle burada bulmalı. *Levlâke sırrı* deyince kastedilenler sözlüğümüzde bütün detaylarıyla yer almalı. Her malın müşterisi bellidir ve vardır. İlim, ehli için yapılır. Bu çalışmalarda detaylara inmekten imtina etmemeli, zira bilim zaten detaydır.

7. hangi alana ait olursa olsun sözlük yazmak tabii ki kolay bir iş değildir. Biz burada bazılarını teklif ediyoruz fakat, öncelikle bu alanı önceleyen bir komisyon kurulmalı ve hangi sözlüklerin yazılacağına karar vermeli ve ardından da belli gruplar halinde eser yazımına geçilmelidir. Her bir sözlük metinleri daha iyi anlamak içindir. Bunun için eskiden yazılmış sözlükler bugünkü dile aktarılmalı ve istifadeye sunulmalıdır. Mesela Burhan-ı Katı'ın TDK tarafından yayınlanan hali bu sözlüğü kullanmayı son derecede kolaylaştırmıştır. Ama şimdi bu sözlüğün de sözlüğe ihtiyacı vardır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Sadece harfleri aktarmakla elde ettiğimiz şey, profesyonellere hitap etmektir. Eğer burhan-ı Katı'daki Divan şiiri için elzem olan madde başlıkları yeni bir sözlük halinde düzenlense eminim bu sözlük bugünkü halinin kat kat ötesine taşacaktır. Hakeza Ahmet Talat Onay'ın **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı** adlı eserde böyle. Yani bizler eski sözlükleri de yenilemeliyiz.

Divan şiirine hasredilmiş elimizde bir kaç sözlük var. Fakat bunlar ihtiyacı karşılamaktan son derece uzaktır. Shakespeare ve James Joyce örneğinde verdiğimiz eserler gibi Eski edebiyatı daha iyi anlamamızı, kavramamızı, yorumlamamızı sağlayacak pek çok sözlüğe ihtiyacımız vardır, olacaktır. Mina Urgan Shakespeare anlamak sadedinde şunları söylüyor: "18. yüzyılın başından beri *yüzlerce* uzman Shakespeare'in metni üzerinde uğraşmışlardır. Bu çalışmalar hâlâ sürmekte, Shakespeare'nin yeni ve daha kusursuz, daha kolay anlaşılır baskıları hazırlanmaktadır."^{xvi} Cümlelerin devamında Mina Urgan, Shakespeare daha iyi anlamak için *ilaveten* neler yapmak gerektiğini sıralamış, okuyunca görülecektir. Divan şâirleri için bizim bugün birer kusur addettiğimiz bütün yaklaşım biçimleri; kaynakların başka coğrafyadan gelmesi, Shakespeare'in hikâye için orijinal metin yaratma çabasında olmaması ve var olan öyküyü *kendi dehasıyla* yeniden yorumlaması vb. Shakespeare için bir erdem olarak sunuluyor. Doğrusu da bu.

Bugün modern edebiyatımızın sanatkarları ve tarihi metinler için bazı sözlükler hazırlanıyor. Mesela **Yaşar Kemal Sözlüğü**^{xvii}, **Ece Ayhan Sözlüğü**^{xviii}, yine Ece Ayhan'ın **Çok Eski Adıyladır**^{xix} adlı eseri için hazırlanan sözlük; Evliya Çelebi Seyahatnâmesi için hazırlanan **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü**^{xx} bunlardan bazılarıdır. Bizim bu yazımız genel olarak Divan edebiyatı merkezli olmakla beraber, aslında Halk edebiyatı, yeni Türk edebiyatı, tasavvuf ve tekke edebiyatı vb. alanlar için de pek çok sözlüğe ihtiyacımız vardır. Özellikle; şiirimizin ana kaynaklarından ve çok yaygın bir alanda başvuru kaynağı olduğu, ayrıca simgesel bir gizemlilik barındırdığı için, bu simgeleri taşıyan metinlere nüfuz etmek zor olduğundan tasavvuf ve tekke terimleri sözlüğü hayati derecede önemlidir. Ne kadar önemli olduğuna bir iki madde başı kelimeyle örnek vermek istiyorum. **Abdülğaffâr, Abdülkabhâr; Abdülkuddûs, Abdüsselam** isimleri için neler söyleyebiliriz? "Bunlar Müslüman toplumlarda erkek adıdır" denebilir. "Allah'ın çeşitli sıfatlarına vurgu yapan ve dolayısıyla tevazu bildiren özel isimlerdir" denebilir. Veya başka

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

şeyler. Ama eminim kimsenin aklına bu kelimelerin şu anlamları gelmeyecektir: “**Abdülgaflâr**: Muhammed’in kuşlar nezdindeki sıfatı; **Abdülkahhâr**: Muhammed’in şeytanlara göre sıfatı; **Abdükkuddûs**: Muhammed’in balıklara göre sıfatı; **Abdüselam**: Muhammed’in vahşi hayvanlara göre sıfatı.”^{xxi}

Boğaziçi Üniversitesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü 12-14 Mayıs 2004 tarihleri arasında Shakespeare Konferansına ev sahipliği yapmış. Yetmiş yakın yerli ve yabancı konunun katılımıyla gerçekleştirilen bu uluslararası organizasyon, Shakespeare’in adına yaraşır bir biçimde sade bir akademik konferanstan çok festival havasında geçmiş. Bu cümlelerdeki Shakespeare ismi yerine Fuzûlî, Bâkî adını koyun. Bir divan şâiri hakkında yetmiş uzmanın bildirimler vereceğini düşünabiliyor musunuz? Ellerinde, onlarca özel olarak hazırlanmış sözlük ve sadece işlerine hasredilmiş binlerce çalışma ile. O zaman bizler böyle yazılar yazmakta olmayacağız.

ⁱ Cahit Sıtkı Tarancı, “*Şiir Üzerine Düşünceler*”, **Yazılar**, (Haz: Hakan Sazyek), Can Yay., İstanbul 1995, s. 79.; ayrıca bkz: **Kül Eleştiri**, Mart-Nisan 2006, S: 8, s. 20.

ⁱⁱ <http://mitoloji.info/> Filozoflar/ Martin Heidegger. 05.09.2009

ⁱⁱⁱ Doğan Hızlan, “*Dünyanın En Çok Okunan Yazarı*” *hürriyet*, 28 şubat 2009

^{iv} Mina Urgan, **İngiliz Edebiyatı Tarihi**, Altın Kitaplar, İstanbul 1986, s. 261.

^v http://www.goodreads.com/book/show/42050.A_Shakespeare_Glossary; 04.09.2009.

^{vi} http://www.haberekspres.com.tr/haber/134194_Sekiz-yil-calisip-Shakespeare-sozlugu-yazdi.html

^{vii} Doğan Hızlan “*Dünyanın En Çok Okunan Yazarı*” *Hürriyet*, 28 şubat 2009

^{viii} Mina Urgan, **İngiliz Edebiyatı Tarihi**, Altın Kitaplar, İstanbul 1986, s. 64.

^{ix} Mina Urgan, **İngiliz Edebiyatı Tarihi**, Altın Kitaplar, İstanbul 1986, s. 65.

^x

<http://bupress.org/ToolBoxVA/Tools/Mds/Scripts/Books/Book.asp?ID=1504>

^{xi} Mina Urgan, **İngiliz Edebiyatı Tarihi**, s. 64.

^{xii} Sadece bunlar olsa. İnternette aktif olarak çalışan şu sözlüklere bakar mısınız?

<http://www.onlineshakespeare.com/glossarymz.htm>

<http://absoluteshakespeare.com/glossary/a.htm>

<http://www.william-shakespeare.info/william-shakespeare-dictionary.htm> (Bu sitede hem Shakespeare sözlüğü var; hem de Elizabet devri sözlüğü: *Elizabethan / Shakespearean Dictionary*)

<http://www.william-shakespeare.info/william-shakespeare-dictionary-p.htm>:

Language, Vocabulary and Dictionary

<http://www.shakespeare-online.com/>

<http://shakespeare.mit.edu/>

^{xiii} **Shapes of a Myth: literary Transformations of the Joseph Figure**, Yayınlanmamış doktora tezi, Princeton University, 1975. Bu eser için bkz: Holbrook, Victoria R., **Aşkın Okunmaz Kıyıları**, (Çev: Erol Köroğlu-Engin Kılıç), İletişim Yay., İstanbul 1988, s. 264. (Bibliyografya).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

- ^{xiv} <http://www.kitapyurdu.com/kitap/default.asp?id=101615>, 07.09.2009.
- ^{xv} Kitabın kısa bir tanıtımı için bkz: <http://www.netkitap.com/kitap-ulysses-james-joyce-yapi-kredi-yayinlari.htm>, 07.09.2009.
- ^{xvi} Mina Urgan, **İngiliz Edebiyatı Tarihi**, s. 260.
- ^{xvii} **Yaşar Kemal Sözlüğü**, (Haz: Ali Püsküllüoğlu), YKY., İstanbul 2006, 128 sayfa.
- ^{xviii} Bakz. <http://epigraf.fisek.com.tr/index.php?num=974>. **Ece Ayhan Sözlüğü** adındaki bu sözlüğü hazırlayan yazar bu sözlükle neyi amaçladığını şöyle anlatıyor: “Ece Ayhan'ı tamamen ortalığa çıkaracak, açıklayacak bir inceleme yapılabilir mi, bilmiyorum. Yalnız, hemen hemen bütün şiiirlerinde rastlanan anlamlarını bilmediğimiz, bu bakımdan kimisini bir uyum, bir gizlilik, bir kendine özgülük sağlamak için kendisinin uydurduğunu sandığımız sözcüklerin anlamlarını verip, bunların uydurma olmadığını, çoğu zaman şiiirlerin açıklanmasına yardım ettiklerini göstermekle onu anlamak yolunda bir parça daha ileri gidebiliriz” a.y. bakınız; ayrıca <http://blog.milliyet.com.tr/Blog.aspx?BlogNo=48652>.
- ^{xix} **Çok Eski Adıyladır Sözlüğü** (K.Yalın-O.Alkaya), <http://www.izedebiyat.com/yazi.asp?id=22101>.
- ^{xx} Robert Dankoff, **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü**, (Çev: semih Tezcan), YKY., İstanbul 2004, 308 sayfa. Bu çalışmanın önemi ve kültür ve dil tarihine katkısı hakkında Hilmi Yavuz'un iki önemli yazısı yayınlanmıştır. **1.** Hilmi Yavuz, “*Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Sözlüğü Üzerine Notlar (1)*” Zaman Gazetesi 29 Nisan 2009, Çarşamba.; **2.** Hilmi Yavuz, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü' üzerine notlar (2)*”, Zaman Gazetesi, 06 Mayıs 2009, Çarşamba.
- ^{xxi} Annemarie Schimmel, **Hazreti Muhammed**, (Çev: Okşan Aytolu), 3. Baskı, Profil Yay., İstanbul 2008, s. 297.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*